

Валентина ГРЕБЕНЬОВА
Вінниця

РУКОПИСНА ЗБІРКА ДИТЯЧОГО МУЗИЧНОГО ФОЛЬКЛОРУ

В статті проаналізовано дитячий музичний фольклор, що знаходиться в архівних матеріалах Рукописного фонду навчально-наукової лабораторії з етнології Поділля Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського (кінець ХХ – початок ХXI століття).

Ключові слова: дитячий музичний фольклор, архівні матеріали, колискові пісні, забавлянки, заклички, колядки, щедрівки тощо.

Музичний дитячий фольклор у практиці народного виховання є невід'ємною складовою традиційної духовної культури українців.

Він становить оригінальну галузь усної народної творчості з боку поетичних текстів. Як самостійний пласт фольклору, дитяча музична творчість склалась під безпосереднім впливом давніх народних мелодій і є результатом своєрідного дитячого світосприйняття¹. Твори дитячого фольклору розкривають специфіку дитячої вікової психології, естетичних потреб та художніх смаків дитини.

Як структурна складова дитячої субкультури, музичний фольклор є й досі мало вивченим питанням, особливо в регіональному розмаїтті. В залежності від трансформацій в традиційному та сучасному суспільстві музичний дитячий фольклор виявляє різні функціональні грани існування та впливу. Нашої уваги заслуговують неопубліковані архівні та польові матеріали, що містять багату автентичну інформацію, яка необхідна для створення об'єктивної картини становлення, розвитку та функціонування дитячого музичного фольклору.

Питанню вивчення дитячого музичного фольклору приділяли увагу чимало вчених, зокрема П. Чубинський², Я. Головацький³, В. Милорадович⁴, Ф. Колесса⁵, М. Гайдай⁶, Н. Заглада⁷, І. Пільгук⁸, В. Бойко⁹, Г. Довженок¹⁰, К. Луганська¹¹, та інші¹².

Дослідники фольклору вважають, що фольклорні жанри діляться на дві великі групи: твори, які виконуються і побутують у середовищі дорослих, та твори, які побутують серед дітей¹³.

Один із дослідників народної педагогіки В. Виноградов наголошував, що терміном "дитячий фольклор" доцільно називати твори, складені самими дітьми, а також поезію пестування (невеличкі ліричні твори, що їх промовляють дорослі, пестячи дітей). Дещо пізніше до цього виду словесності віднесли колискові пісні. Переважна кількість дослідників одностайні в тому, що до дитячого фольклору належать і твори для дітей, складені дорослими¹⁴.

Жанри дитячого фольклору можна поділити на три групи: тексти, створені дорослими для дітей; твори, які перейшли у дитячий фольклор із загального фольклорного доробку; твори самих дітей. Спільною рисою їх усіх є дитяча тематика, виконання тільки для дитини¹⁵.

Важливим джерелом вивчення дитячого музичного фольклору є архівні матеріали Рукописного фонду навчально-наукової лабораторії з етнології Поділля Інституту історії, етнології та права Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського, які нараховують близько 2000 одиниць зберігання (по Вінницькій області) і продовжують постійно поповнюватися студентськими польовими етнографічними дослідженнями.

В архівних матеріалах нараховується 28% робіт з теми "Фольклор" від загальної кількості, з них 12% – саме дитячого музичного фольклору.

Значна кількість зразків музичного дитячого фольклору у згаданому архіві представлена такими жанрами: колискові, забавлянки, заклички, колядки, щедрівки.

Колискові пісні – це жанр, який має чітко визначену конкретну функцію: заспокоїти і приспати дитину¹⁶. Вони виконуються переважно матір'ю, бабусею (рідше батьком чи іншими членами родини). Наприклад, зустрічаються і авторські вже тексти:

Мати сина колихала,
Колихаючи співала:
Ніч заходе, треба спати.
Коло тебе рідна мати
Я тебе нагодувала
І сповила, і приспала
Колишу тебе і співаю
"Спи дитино, баю-баю"¹⁷.

Найстійкіший з усіх мотивів, який з'являється у переважній більшості творів – закликання чи запрошення сну до дитини. В них зафіксовано анімістичне уявлення про сон, як істоту, яка може заспокоїти і приспати дитину¹⁸.

Ходить Сон по долині,
Мати кличе до дитини:
"Ой, синочку, соколочку,
Іди до нас в колисочку!
Іди до нас в колисочку,
Приспи нашу дитиночку.
У нас хата тепленька,
Колисочка новенька".
Не йде Сон, не приходить,
Десь комишом тихо бродить.
Ходи, броди по комишу,
Я й сама заколишу"¹⁹.

Отже, Сон та Дрімота – чарівні істоти, які покликані сприяти дитячому сну.

Серед різноманітних міфологічних образів колискових пісень важливе місце посідає кіт, навіть синонімом до поняття "колискова" є вислів "співати кота". В українців, як і в інших народів, кіт є тотемною твариною, оберегом домашнього житла²⁰. У колискових піснях з'являється мотив закликання кота:

Котику біленький,
Котику волохатий,
Не йди до хати,
Не ходи по хаті,
Не буди дитяти²¹.

Тотемне значення мають у колискових піснях "гулі" – голуби, які своїм воркотанням сприяють здоровому сну дитини²².

Ой, люлі-люлі,
Налетіли гулі,
Сіли на воротях
В червоних чоботях.
Цільте, гулі, не гудіть
Та Наталку не збудіть²³.

Ой, люлі-люлі,
 Налетіли гулі,
 Стали ґел'отати,
 Що дитині дати:
 З пушечки подушечку,
 З пір'ячка перлиночку
 В щасливу годиночку,
 Щоб дитина спала,
 Та щоб не плакала,
 Щоб росла і не боліла
 Ні голова, ні тіло²⁴.

Є варіанти, коли колиска підвішена на дубі, вишні, липі, калині, в них як правило, присутній образ вітру.

Вітер віє, повіває,
 Та й дитятко присипляє,
 Спи дитино, спи маленька,
 Дай тобі Бог дитиночко,
 Доленьку добреньку²⁵.

Люлі, люлі, мій синочку,
 Зроблю тобі колисочку –
 Мальовані бильця,
 Срібні колокільця
 Та нову колисоньку
 Повішу на калиноньку
 Будуть вітри повівати,
 Калиноньку колихати.
 Колишися, колисонько,
 Засни моя дитинонько²⁶.

Зміст колискових відтворює сутність оточуючого світу, систему цінностей, предмети, явища, живі істоти. Тексти програмують здоров'я, розум, щастя, основні закони й норми. Через дії та вчинки героїв колискових у дитини формуються перші уявлення про моральні категорії: "добро", " зло", "краса", "потворність" тощо.

Ефективність колискових пісень як засобу виховання та навчання в народній педагогіці полягає в тому, що вони є одним із перших засобів соціалізації (інтеграцію індивіда з суспільством), що здійснюється, насамперед, через спілкування батьків з дитиною, та інкультурації (засвоєння етнокультурного досвіду) через поняття та образи текстів колискових.

Значний пласт фондів складають забавлянки. Функція цього жанру полягає в активізації життєвої позиції, поведінки дитини, в створенні у неї позитивних радісних емоцій. Визнаючи усі забавлянки як один жанр, можемо виділити в ньому дві основні групи: твори, що супроводжують усі види дій з дитиною – підкидання, поглажування, хитання, в тому числі й ті, які вилилися у форму гри²⁷. Наприклад:

Печу, печу хлібчик,
 Дітям на обідчик:
 Меншому – менший,
 Більшому – більший.
 Шустъ у піч²⁸.

Літературні тексти також набули поширення і сприймаються, як народні:

Потягусі, потягусі,
На Оленку ростусі,
Щоб маленька росла,
Росла виростала,
Щоб Оленка матусі
Скоріш в поміч стала²⁹.

А також твори, що безпосередньо з діями не пов'язані³⁰. Наприклад:

Киця-мура,
Де ти була?
На базарі.
Що купила?
Кусок сала.
Де поділа?
Під столом.
З ким зїла?
З москальом³¹.

Ладі, ладусі,
Де були – в бабусі?
А що їли – кашку?
А що пили – бражку,
А що на закуску?
Хліб та капусту³².

Твори першої групи призначені задовольняти потреби немовлят, які тільки починають сприймати слова рідної мови. Забавлянки другої групи, де зміст має більше значення, могли виконуватися і для дітей 1,5 – 3 років, які активно починають оволодівати мовленням, коли підвищується їх рухливість.

Забавлянки призначалися для розвитку дитини, тому мали вікову диференціацію. За кожною пісенькою-забавою в народній традиції міцно закріплени саме ті, а не інші рухи. Особливо численними й різноманітними є забавлянки з похитуванням, підкиданням дитини на коліні або на нозі. На Поділлі їх називають "чутикали" (або "гуци-калки") від початкових слів багатьох з них – різноманітних поєднань звукосполучень "чук", "чуки", "гуци". Інші звукопоєдання ("гоп", "а-та-та" тощо) також надають чіткого, енергійного ритму, який є характерною ознакою "чуикалок"³³.

Наприклад:

Гоп, чуки, чуки, чуки,
Наварила баба щуки,
Та й не мала де подіти,
Висипала межи діти,
Діти рибки поїли,
На музичку побігли³⁴.

Народні забавлянки, як і колискові пісні, відкривають перед дитиною широкий світ праці, знайомлять її з багатьма трудовими діями.

В архівних матеріалах зберігаються і твори дитячого фольклору, які перейшли із загального доробку народної словесності. Найбільше зразків дитячої творчості дала народна обря-

довість, особливо календарного циклу. На сьогодні календарна творчість втратила первісне ритуально-культове значення, набула переважно форми гри, розваги. А тому поширені серед дітей, рівень свідомості яких не вимагає логічних пояснень тих чи інших дій³⁵.

Першим таким жанром календарної обрядовості є заклички. Це коротенькі поетичні твори, пов'язані з вірою давніх людей у магічну дію слова. У них звучать звертання до природних явищ, стихій, об'єктів, з метою впливу на погоду, довкілля чи саму людину. Нараховується багато закличок, які пов'язані з культовими обрядами землеробського циклу³⁶. Це звертання до дощу (щоб пішов чи припинився):

Іди, іди, дощику,
Відром, цебром, дійницею,
Холодною водицею,
Над нашою полицею
Хлюп-хлюп, хлюп-хлюп³⁷.

або

Іди, іди, дощику,
Зварю тобі борщику,
В зеленому горщику,
І поставлю на горі,
Щоб не з'їли комарі³⁸.

До сонця (щоб зійшло чи вийшло з-за хмари), до хмар (щоб розступилися):

Вийди, вийди, сонечко,
На дідове полечко,
На бабине зіллячко,
На наше подвір'ячко.
На весняні квіточки,
На маленькі діточки,
Там вони граються
Тебе дожидаються³⁹.

Зустрічаються й заклички із звертанням до комах, птахів, тварин. Деякі з них подібні до замовляння, тобто містять спонукання до якоїсь дії, що повинна в чомусь сприяти людині (є заклички-обереги від злих сил, а також від шкоди, що її можуть заподіяти хижі звірі чи птахи).

У колискових піснях, закличках, забавлянках легкі з точки зору виконання наспіви поєднуються з доступним текстом. Вони готовують дітей до виконання більш складних мелодій, побудованих на традиційних, автентичних мелодіях даної місцевості.

Дитяче суспільство, дитяча субкультура – це основа майбутнього дорослого життя. У дошкільному дитинстві будь-яка інформація засвоюється малюками через дитячі форми культури. І тому, саме дорослі, вихователі, вчителі мають передавати дітям знання елементів культури народу в різних формах дитячого фольклору.

Широко представлені серед жанрів дитячого фольклору, що перейшли із репертуару дорослих, але побутують паралельно у різних вікових групах, дитячі колядки та щедрівки. Вони суттєво не відрізняються від усталених зразків цих жанрів календарної обрядовості. Адресовані господарям дому, як ритуальні величання, вони є побажанням здоров'я, щастя, багатства. Діти виконують пісенні і віршовані величання, як правило, близьким родичам. В своїх висловах-побажаннях господарям діти просять винагороди. За колядування в більшості творів – гроші⁴⁰. Наприклад:

Коляд, коляд, колядниця,
Добра з медом паляниця,

А без меду не така,
Дайте, дядьку, п'ятака,
А Ви, тітко, гроші,
Будете хороши⁴¹.

Інколи висловлюються й досить наполегливі вимоги, насмішкувате ставлення до "скупих дарувальників", погрози зробити шкоду (роздясти хату, пустити в хату миші), коли не дадуть подарунки.

В колядках і щедрівках висвітлюється насамперед прагнення родини та громади виховувати у дітей знання народного календаря, пізнавальну та виховну функції поетичних творів дитячого репертуару.

Художнє слово, водночас із живими спостереженнями, збагачувало знання про навколошній світ, вчило доброти й співчуття, допомагало самоствердженню. Музичний дитячий фольклор складався з урахуванням традицій народної педагогіки та специфіки дитячого сприйняття дійсності.

Саме він являє собою дієвий етнопедагогічний засіб народної педагогіки як складової субкультури, ґрунтуючись на принципах етно- та національної культури, яка органічно поєднує сімейне та громадське виховання.

Як показує практика і систематизація матеріалів на початку ХХІ ст. кількість записів архівних зразків з теми музичного дитячого фольклору зменшується. На нашу думку причин такого явища може бути декілька: зниження рівня національної спрямованості навчально-виховних процесів в дитсадках, школах, вузах; звуження поля поширення музичного дитячого фольклору як засобу виховання через трансформацію аксіологічної системи та девальвацію цінностей в сучасний період.

У 2006 році у Вінницькому державному педагогічному університеті відкрито кафедру етнології. Працівники кафедри та навчально-наукової лабораторії з етнології Поділля проводять роботу по заоченню студентів до вивчення та збереження фольклорної спадщини українського народу, а саме: дають теми "Музичний дитячий фольклор" в системі індивідуальних завдань за кредитно-модульною системою; проводять різні заходи за участю фольклорно-етнографічного колективу "Душі криниця"; під час етнографічної практики пропонується тема "Музичний дитячий фольклор" для дослідження в своєму населеному пункті.

¹ Міллютіна Т.Єфремова Л. Дитячий фольклор Маріупольського Приазов'я // Матеріали до української етнології. – Випуск 3 (6). – К., 2003. – С.177.

² Чубинський П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. – СПб., 1872. – Т.3; СПб., 1877. – Т.4.

³ Головацький Я. Народные песни Галицкой и Угорской Руси. – К., 1878.

⁴ Милорадович В. Народные обряды и песни Лубенского уезда Полтавской губернии, записанные в 1888 – 1895 гг. – К., 1897.

⁵ Колесса Ф. Фольклористичні праці. – К., 1970. – 413 с.

⁶ Гайдай М. Народна етика у фольклорі східних і західних слов'ян. (Проблема добра і зла). – К., 1972. – 200 с.

⁷ Заглада Н.Побут селянської дитини. Матеріали до монографії с.Старосілля. – К., 1929. – 218 с.

⁸ Пільгук І. Народна колискова пісня. Фольклор жінки-матері. – К., 1936.

⁹ Український дитячий фольклор / Вступ. ст. В.Бойка. – К., 1962. – 247 с.

¹⁰ Довженок Г. Український дитячий фольклор (віршовані жанри). – К., 1981. – 172 с.

¹¹ Довженок Г.В., Луганська К.М. Українські народні колискові пісні та забавлянки // Дитячий фольклор. Колискові пісні та забавлянки. – К., 1984. – С.11 – 44.

¹² Борисенко В. Традиції і життєдіяльність етносу (на матеріалах святково-обрядової культури українців). – К., 2000. – 191 с.

¹³ Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість. – К., 2001. – С.567.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само. – С.568.

¹⁶ Там само. – С.572.

¹⁷ Архів Рукописного фонду навчально-наукової лабораторії з етнології Поділля Вінницького державного педаго-

- гічного університету ім. М. Коцюбинського [Далі – РФП ВДПУ] – Ф.1. – Вінницька обл. – Оп.6. – Іллінецький р-н. – Спр.37. – Арк.2.
- ¹⁸ Лановик М., Лановик З. Вказ. праця. – С.569.
- ¹⁹ РФП ВДПУ – Ф.1. – Вінницька обл. – Оп.6. – Іллінецький р-н. – Спр.37. – Арк.25.
- ²⁰ Данильченко Н. Этнографические сведения о Подольской губернии. – Каменец-Подольский, 1869. – Вып.1. – С.15.
- ²¹ РФП ВДПУ – Ф.1. – Вінницька обл. – Оп.9. – Крижопільський р-н – Спр.27. – Арк.12.
- ²² Етимологічний словник української мови у 7-ми т. – Т.2. – К., 1985. – С.111.
- ²³ РФП ВДПУ – Ф.1. – Вінницька обл. – Оп.6. – Іллінецький р-н. – Спр.33. – Арк.15.
- ²⁴ Там само.
- ²⁵ РФП ВДПУ – Ф.1. – Вінницька обл. – Оп.7. – Калиновський р-н – Спр.69. – Арк.2.
- ²⁶ РФП ВДПУ – Ф.1. – Вінницька обл. – Оп.27. – Тростянецький р-н – Спр.34. – Арк.1.
- ²⁷ Довженок Г. Жанри українського дитячого фольклору // Народна творчість та етнографія. – 1978. – №5. – С.88.
- ²⁸ РФП ВДПУ – Ф.1. – Оп.6. – Іллінецький р-н. – Спр.38. – Арк.5.
- ²⁹ Там само. – Оп.7. – Калинівський р-н. – Спр.69. – Арк.3.
- ³⁰ Довженок Г. Жанри українського дитячого фольклору // Народна творчість та етнографія. – 1978. – №5. – С.88.
- ³¹ РФП ВДПУ – Ф.1. – Оп.27. – Ямпільський р-н – Спр.40. – Арк.5.
- ³² Там само. – Арк.6.
- ³³ Там само. – Ф.26. – Поділля. – Оп.1. – Спр.37. – Арк.12.
- ³⁴ Там само. – Ф.1. – Оп.6. – Іллінецький р-н – Спр.28. – Арк.4.
- ³⁵ Лановик М., Лановик З. Вказ. праця – С.579 – 580.
- ³⁶ Там само.
- ³⁷ РФП ВДПУ – Ф.1. – Оп.20. – Тульчинський р-н. – Спр.30. – Арк.5.
- ³⁸ Там само. – Оп.7. – Калинівський р-н – Спр.69. – Арк.3.
- ³⁹ Там само. – Оп.20. – Тульчинський р-н – Спр.30. – Арк.5
- ⁴⁰ Лановик М., Лановик З. Вказ. праця. – С.583.
- ⁴¹ РФП ВДПУ – Ф.1. – Оп.6. – Іллінецький р-н – Спр.37. – Арк.27.

В статье проанализирован детский музыкальный фольклор, который находится в архивных материалах Рукописного фонда учебно-научной лаборатории этнологии Подолья Винницкого государственного педагогического университета имени М.Коцюбинского.

Ключевые слова: детский музыкальный фольклор, архивные материалы, колыбельные песни, потешки, зазывалки, колядки, щедрички.

Child's musical folklore which is in the archived materials of the Handwritten fund of educational-scientific laboratory of ethnology of Podillia of the Vinnytsia state M. Kotsiubynskyi pedagogical university is analyzed in this article.

Key words: child's musical folklore, archived materials, lullabies of song, amusing joys, calls, Christmas carol, generously calls etc.